

AJALOOTEADUS JA EESTI VABADUSSÕDA – UUT UURIMISPERSPEKTIIVI OTSIDES*

Karsten Brüggemann

Lennart Meri on 1920. aasta veebruaris sõlmitud Tartu rahulepingut nime-
tanud “Eesti Vabariigi sünnitunnistuseks”,¹ sest see andis Eestile esimese
diplomaatilise tunnustuse. Tegelikult vajas vastaspool, jätkuvalt verise
kodusõjaga hõivatud nõukogude revolutsiooniline valitsus, sellist kahe-
poolset tunnustust vähemalt sama palju kui eestlased. Seega, võttes arvesse
rahulepingu ajaloolist tausta, võime me seda pigem nimetada “lahutustun-
nistuseks”, sest see seadustas lõplikult Eesti lahkulöömise kokkuvarisenud
Vene impeeriumist ning avas tee rahvusvahelisele tunnustusele. Nagu on
öelnud ajaloo professor Eero Medijainen, ei ole selle lepingu ajaloolist täht-
sust võimalik üle hinnata, sest esmakordselt ajaloos võttis demokraatlikult
valitud Eesti valitsus maa saatuse enda kätte.² Just seetõttu kuulutas välis-
minister Jaan Poska 1920. aasta 2. veebruari “Eesti ajaloo kõige tähendusrik-
kamaks päevaks”.³ Sõda, mis viis selle lepinguni, sõda, mida pidas kiiruga
kokkukutsutud sõjavägi algul ajutise valitsuse ja seejärel valitud valitsuse
nimel 14 kuu vältel, hakati nimetama Vabadussõjaks. Ehkki raamatupoed
pakuvad lugejaile kõikvõimalikku kirjandust, mis on välja antud vabariigi
loomise ja sõja alguse 90. aastapäeva puhul, ei ole meil ikka veel moodsat
teaduslikku käsitlust neist Eesti ajaloo võtmeaastaist.⁴

* Artikli aluseks on 6. märtsil 2008 Eesti Ajaloomuuseumis toimunud rahvusvahe-
lisel konverentsil “Rahvusest riigiks. Uute rahvusriikide teke Tsaari-Venemaa vare-
meile 1917–1920” peetud ettekanne, mille algupärane ingliskeelne tekst avaldatakse
Ajaloomuuseumi aastaraamatus.

¹ Tsiteerinud David J. Smith, *Estonia. Independence and European Integration* (London:
Routledge, 2001), 1.

² Eero Medijainen, ““Ajalooline vale”: Eesti alaline neutraliteet Tartu rahulepingus”,
Acta Societatis Martensis, 1 (2005), 173–186 (186).

³ Tsiteerinud Edgar Mattisen, *Searching for a Dignified Compromise. The Estonian-
Russian Border 1000 Years* (Tallinn: ILO, 1996), 51.

⁴ Autori enda tõlgendus Vabadussõjast ja Eesti Vabariigi kujunemisloost Vene kodu-
sõja aastail on avaldatud saksa keeles: Karsten Brüggemann, *Die Gründung der Repu-
blik Estland und das Ende des “Einen und Unteilbaren Rußland”. Die Petrograder Front
des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920*, Forschungen zum Ostseeraum, 6 (Wiesbaden:
Harrassowitz, 2002). Et see raamat on kirjutatud mitte-eesti lugejaskonda ja Vene

On suur tõenäosus, et “vabadussõjad” muutuvad aja jooksul või lausa algusest peale legendaarseks, tekitades noores rahvuses uhkustunde ja veendumust, et võideldi ja võideti õilsa eesmärgi nimel. Veelgi enam, vormides selle võidu – mis mõnikord on selle rahvarühma esimene “tõeline” võit läbi ajaloo – kontuure, annavad poliitikud, ideoloogid, õpetajad ja isegi professionaalsed ajaloolased oma parima, et luua peaaegu puhas pilt kangelaslikest kannatustest ja igikestvast kuulsusest. Ilma kahtluseta on võidukas iseseisvussõda uue rahvusriigi jaoks ideaalne alus loomismüüdile, kuna see varustab rahvust ühtse ajaloo narratiiviga ja edasiviiva tuleviku nägemusega. Sellise loomismüüdi peamine idee seisneb veendumuses, et selle võiduga on rahvus ükskord ja igaveseks tõestanud oma ühtekuuluvuse ja vastuvaidlematu õiguse eksisteerida rahvusriikide maailmas. Teaduslikust seisukohast vaadatuna aga kutsuvad sellised rahvuslikud narratiivid esile kriitikat, kuna need on liiga lihtsad, et olla tösi.

Eesti puhul pani sellise sõja loo kanoonilisse vormi diplomaat ja ajakirjanik Eduard Laaman 1930. aastatel. Tema *Eesti iseseisvuse süünd* annab lugejale teleoloogilise narratiivi, mis põhineb ideel, et igal rahvusel on õigus elada omaenda riigis. Laamani jaoks ei saavutatud Eesti iseseisvust mitte juhuslikult Venemaa ja Saksamaa nõrkushetkel, vaid loomuliku osana enesemääramisõiguse võidukäigust Euroopas.⁵ See raamat, mille teine trükk ilmus 1960. aastatel Rootsis, on siiani kaalukas käsitlus sõja-aastatel toimunud, andes hästi edasi nende sündmuste kompleksuse ja rahvusvahelise mõõtmel olulisuse. Teise kanoonilise osana Eesti legitimeerivast diskursusest 1930. aastatel võib vaadelda 2-kõitelist teost *Eesti vabadussõda*. Kui Laaman kirjutas poliitikast, siis see teos oli pühendatud eeskätt sõjale, andes lugejale üksikasjaliku pildi sõjasündmustest ja Eesti armee taktikast. Lisaks Laamani rõhutatud ajaloolisele enesemääramisõigusele oli selle klassikalise sõjaajaloolise käsitluse järgi teiseks võidu saavutamise põhjuseks Eesti sõdurite individuaalne võitlusvõime ja “kustumatu vabadusejanu”.⁶ Seetõttu ei ole üllatav, et ka need Eesti peamist sõjalist võitu tähistavad köited avaldati eksiilis uuesti.⁷

kodusõja uurijaid silmas pidades, ei ole paljusid Eesti sisemisi arenguid puudutavaid küsimusi seal piisavalt käsitletud.

⁵ Eduard Laaman, *Eesti iseseisvuse süünd* (Tartu: Loodus, 1936); tsiteeritud uustrukist (Stockholm: Vaba Eesti, 1964), 725.

⁶ *Eesti vabadussõda 1918–1920. Vabadussõja Ajaloo Komitee populaarteaduslik väljaanne*, 2 kd (Tallinn, 1937–39); tsiteeritud uustrukist (Tallinn: Mats, 1997), II, 502.

⁷ Laamani raamat publitseeriti Stockholmis 1964. aastal ja *Eesti vabadussõda* Geislingenis 1948.–1951. aastatel.

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist 1991. aastal trükiti veelkordselt mõlemad raamatud,⁸ sest Eesti teaduslik ajalookirjutus tegeles neil aastatel peamiselt sündmustega, mis järgnesid Molotov–Ribbentropi paktile 1939. aastal.⁹ Samas, kui vaatame hiljuti avaldatud Eesti 20. sajandi ajaloo uut versiooni, näeme, et Vabadussõda – peamine sündmus, mis kindlustas Eesti iseseisva riikluse – on esitatud kui proloog narratiivile Eesti teekonast sel vägivaldsel sajandil. Osaliselt justkui 1930. aastate sõjalise paatose tasakaalustamiseks on sisse toodud veel üks teema, mida kõige enam rõhutatakse vabadussõda käsitleva peatüki lõpus: inimkaotused sõjas. Seega ilmnevad jätkuvalt peamised elemendid, mis ikka veel iseloomustavad vabadussõda Eesti ajaloolises mälus: sõda oli seaduslik, kangelaslik ja maksis palju inimelusid.¹⁰ Muidugi on väikeste maade ajaloo võidukate peatükkide sellelaadne edasiandmine muutunud rahvusluse ajastul normiks, nii nagu iga võitja jutustab oma rahvuse ajaloolistest saavutustest viisil, mis näitaks nende kangelaslikkust ja õiguspärasust.¹¹

Eesti Vabadussõda puhkes suures osas Vene revolutsiooni tulemusel ning oli endises impeeriumis toimuvate revolutsioonisõdade lahutamatu osa, pärast seda, kui Saksamaa revolutsiooniline talv 1918/19 purustas Bresti rahuüsteemi. Kui Venemaa lahendamata sotsiaalmajanduslike ja poliitiliste pingete tõttu lagunes, kasutasid ääremaad avalikult väljakuulutatud enesemääramisõigust, et varemets impeeriumist lahku lüüa. Seega sõltub eelkõige jutustaja vaatenurgast, kui palju ta rõhutab selle loo sotsiaalseid või rahvuslikke aspekte. Loomulikult tajuti Eesti puhul sõda peamiselt “rahvusliku” võitlusena välisvaenlase või täpsemini mitte-eestlasest vaenlase vastu, sest klassikalise patriootliku narratiivi peamise kasvatusliku momendina nähti kogu rahva üksmeelset pingutust võõrvõimu alt vabanemiseks.¹² Asjale võib aga vaadata ka teistmoodi: nii Punaarmee kui ka

⁸ Eduard Laaman, *Eesti iseseisvuse süünd*, 8 vihikut (Tallinn: Faatum, 1990–1997); *Eesti vabadussõda 1918–1920. Vabadussõja Ajaloo Komitee populaarteaduslik väljaanne*, 2 kd (Tallinn: Mats, 1996–1997), mis ilmus koos Hannes Walteri järelsõnaga.

⁹ Vt Karsten Brüggemann, ““Wir brauchen viele Geschichten”. Estland und seine Geschichte auf dem Weg nach Europa?”, *GegenErinnerung. Geschichte als politisches Argument im Transformationsprozeß Ost-, Ostmittel- und Südosteuropas*, hrsg. von Helmut Altrichter, Schriften des Historischen Kollegs, 61 (München: Oldenbourg, 2006), 27–50.

¹⁰ *Eesti ajalugu*, VI, *Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, peatoim. Sulev Vahre (Tartu: Õpetatud Eesti Selts, Ilmamaa, 2005), 46.

¹¹ Vrd Marek Tamm, “History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation”, *Journal of Baltic Studies* (ilmumas).

¹² Vt esseid raamatus *Foreign Rule and Collaboration in the Baltic Countries, 1860–1920: New Directions in Research*, ed. by Karsten Brüggemann, Special Issue, *Journal of Baltic Studies*, 37:2 (2006).

Saksa *Landeswehr* omasid toetajaid ka Eestis ja poliitilised valikud, mis seisid inimeste ees, ei olnud nii selgelt hea ja kurja vahel formuleeritud, nagu rahvuslik narratiiv seda hiljem esitada püüdis. Paradoksaasel kombel, nagu hiljuti näitas Reigo Rosenthali põhjalik uurimus, oleks eestlastel ilma Loodearmeeta – mis kindlasti ei võidelnud Eesti iseseisvuse eest – olnud palju raskem väljuda sõjast ühena võitjatest.¹³ Veelgi enam, kui me heidame pilgu sõja rahvusvahelisele mõõtmele, siis Eesti valis separaatrahu tee, mis jättis tema regionaalsed liitlased “vihma kätte”, nagu on näidanud Eero Medijainen.¹⁴ Ning viimaks ei tohiks me unustada, et tegelikult Punaarmee ei purustatud eestlaste poolt. Nemad suutsid koos kindral Judenitši Loodearmeega kaitsta oma piire sellal, kui punavägesid vajati teistel rindel. Seega olid ka Lenin ja tema bolševikud – Eesti partnerid Tartu rahu läbirääkimistel – Vene revolutsioonisõdade võitjate hulgas.

Iseenesest oleks huvitav küsida, kuidas on viimase 90 aasta jooksul eestlaste tajus muutunud põhivaenlase kujutis: oli see Saksa “igipõline vaenlane” või Venemaa uued peremehed? Ehkki see pole teema, millel ma tahaksin siinkohal peatuda, vajaks see kindlasti edasist uurimist, kaasa arvatud muidugi nõukogude periood ning rahvusliku narratiivi (dis)kontinuiteedi probleem.¹⁵ Tegelikult ei ole meil siiani täit pilti Eesti sisepoliitikast Vabadussõja ajal. Eriti moodsate ajalooteaduslike lähenemiste vaatepunktist jäävad paljud küsimused lahtiseks. Käesolevas artiklis jõuan tutvustada vaid mõningaid probleeme, püüdes avada uusi perspektiive Eesti ajalooteaduses – selliseid, mis lubaksid väljuda puhta kirjeldava rahvusliku ajaloo ja traditsioonilise, üksnes militaarseid detaile kuhjava sõjaajaloo raamidest ning jõuda järele rahvusvahelisele diskussioonile 20. sajandi sõdade ajaloo kohta.¹⁶

Esiteks oleks päris huvitav küsida allikatelt, milline oli nägemus sõlmatumatust riigist tavalise eestlase silmis. See rahvuslik nägemus, nagu me teame, kogus isegi Eesti eliidi seas hoogu alles 1917. aasta lõpul seoses segadustega Venemaal ja suureneva Saksa okupatsiooni ohuga. Mida aga mõtlesid tavalised eestlased riiklikust iseseisvusest 1917. aastal ja kuidas

¹³ Reigo Rosenthal, *Loodearmee* (Tallinn: Argo, 2006).

¹⁴ Eero Medijainen, “Tartu rahu varjatud nurgad”, *Eesti Päevaleht*, 2.2.2005.

¹⁵ Selle kohta võib leida huvitavaid mõtteid Marek Tamme kogutud esseedest: Vikerkaar (2003), 10–11; Jüri Kivimäe, “Re-writing Estonian history?”, *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic region. Nineteenth and Twentieth Centuries*, ed. by Michael Branch, *Studia Fennica Ethnologica*, 6 (Helsinki: Helsinki Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1999), 205–212.

¹⁶ Kasulik ülevaade on Jutta Nowosadtko, *Krieg, Gewalt und Ordnung. Einführung in die Militärgeschichte* (Tübingen: Edition Diskord, 2002).

need ideed hiljem muutusid? Me võime selle teema puhul kasutada võrdlust sündmustega Venemaal, kuna meil on nüüdseks kasutada esimesed uurimused revolutsiooni keelest seal. Näiteks Boris Kolonitski on uurinud puhtalt semantilisi probleeme, millega puutusid kokku linnadest maapiirkondadesse saadetud agitaatorid. Inimestega ühise keele leidmine polnud üldse mitte lihtne, kuna agitaatorite poliitiline “uuskeel” võeti vastu täieliku valesümboolisega – näiteks sõna *respublika* (vabariik), mida talupojad mõistsid kui üleskutset *rež publiku* ehk siis “lõika publikut”.¹⁷

Eesti puhul, kus peaaegu kõik olid kirjaoskajad, võiks selle uue iseseisva tulevikuvõistluse vastuvõtt olla huvipakkuv teema diskursusanalüüsiks. Seega oleks tähtis analüüsida mõiste “Eesti” arengut semantika ja tähenduste raamistikus. Kui rahvuslik ajalookirjutus kaldub joonistama must-valget pilti “tõelistest” eestlastest, kes toetasid iseseisvust, ja kõiki-dest teistest, kes kahtlesid selle eksperimendi tulevikus, siis inimeste tegelik suhtumine võis 1918. aastal olla palju mitmetahulisem.¹⁸ Kas saame tõesti rääkida rahvuslikust identiteedist selle sõna riiklikus mõttes või oli pigem tegemist teatud laadi ühtekuuluvustundega kultuurilises mõttes?

Kui 1918. aasta detsembris oli Eesti Ajutisel Valitsusel tõsisemid raskusi sundimaks oma inimesi võitlema Punaarmeeaga, siis 1919. aasta aprillis hääletas rahvas ülekaalukalt vasakpoolse, kuid otsustavalt rahvusliku esinduse poolt Asutavas Kogus. Kuigi me teame erinevate parteide programme, ei ole meil kahjuks analüütilisi uurimusi sõjaaegsest valimiskampaaniast kui sellisest. Selline uurimus võiks olla osa laiemast analüüsist, mis keskenduks uue süsteemi ikonograafilisele ja semantilisele kajastamisele meedias. Kuidas ikkagi inimesed tegelikult harjusid uute võimalustega sõnavabaduse tingimustes? Kuidas nad teadvustasid, et eestlaseks olemine tähendab äkitselt valitseva etnilise grupi hulka kuulumist. Nagu me teame, oli ühelt poolt Ajutise Valitsuse otsus anda sõduritele maad vastutasuks nende valmisolekule võidelda iseseisvuse eest peamine poliitiline samm tekitamiseks sidet valitsuse ja rahva vahel. Teisest küljest sai peaminister Konstantin Päts ränga kaotuse osaliseks, kui tema juhitud Maarahva Liit kogus Asutava Kogu valimistel vaid 6,5 protsenti häälest. Eesti talurahvas, kes 1918.

¹⁷ Orlando Figes, Boriss Kolonitski, *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917* (New Haven: Yale University Press, 1999), 129.

¹⁸ Ma olen neile küsimustele püüdnud vastata artiklis: ““Foreign Rule” During the Estonian War of Independence 1918–1920: The Bolshevik Experiment of the ‘Estonian Worker’s Commune’”, *Foreign Rule and Collaboration in the Baltic Countries, 1860–1920: New Directions in Research*, ed. by Karsten Brüggemann, Special Issue, *Journal of Baltic Studies*, 37:2 (2006), 210–226.

aasta lõpul Pätsi sõnul lihtsalt ei tahtnud võidelda iseseisvuse eest,¹⁹ eelistas neli kuud hiljem sotsiaaldemokraatide parteid juhtimaks neid oma riiklusesse.²⁰ Seega, mida põhjalikumalt me neid sündmusi uurime, seda vähem veenab meid idee rahva ühtsusest, mida on kultiveerinud rahvuslik ajalookirjutus. Nagu me saame hinnata Asutava Kogu protokollide põhjal, sai eelkõige Pätsist otsustav oponent sotsiaaldemokraatide poolt juhitud koalitsioonivalitsusele. Tema rolli iseseisvuse esimeses faasis pole aga seni tõsiselt uuritud.

Kes tegelikult olid need inimesed, kes viisid Eesti iseseisvuseni? See on vähemalt minu arvates üks huvipakkuvamaid küsimusi ja ilma kahtluseta mitte ainult teaduslikust vaatepunktist. Loomulikult teame me ühtteist esimeste ministrite ja kõrgemate sõjaväelaste taustast. Kui minult küsitaks, kuidas saaksid eestlased näha oma ajalugu positiivsemas valguses, ütleksin ma, et just see eriline põlvkond “rahvusliku ärkamisaja lapsi”, kes on sündinud 1875. ja 1885. aasta vahel, annab ajaloolastele materjali klassikaliseks uurimuseks tärkavast ühiskonnast. Nad lõiksid kasu linnastumisest, haridusest, sotsiaalsest mobiilsusest ja majanduse moderniseerimisest ja tõestasid, et on võimelised isegi riiki juhtima. Kahjuks on meil aga seni liiga vähe sedalaadi biograafilisi uurimusi.²¹

Palju on ka veel teha sõja uurimisel. Kui mõned poliitilistest esindusisikutest, nagu Päts ja Tõnisson, olid saanud eestlaste seas tuntuks juba enne Esimest maailmasõda ja muutusid seega omamoodi “loomulikeks” liidriteks, ei tea me ikka veel täpselt, miks sai 23. detsembril 1918, pärast surnult sündinud kollektiivse juhtimise eksperimenti, Eesti sõjavägede ülemjuhatajaks äkki 34-aastane tsaariarmee ohvitser Johann Laidoner. Mis sai Laidoneri edutamises otsustavaks – tema sõjaväeline kogemus? Tema haridus ja Vilniuse kadetikoolis ning Peterburi Nikolai-akadeemias omandatud sidemed? Tema isikuomadused või kõneosavus? Tema isiklikud sidemed kindral Bontš-Brujevitši või admiral Sinclairiga? Kas oli ta mõeldud viimase meeleheitliku lootusena või siis selleks, et anda otsustav löök pealetungivale Punaarmeele, samal ajal kui valitsus oli valmis paluma Briti protektoraati? Ei ole kahtlust – sõja jooksul tõestas Laidoner, et on

¹⁹ Oma raportis 1918. aasta detsembri alguse terava olukorra kohta kirjeldab Päts lõhestunud ja sõjast väsinud ühiskonda, vt Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 31, s. 1–8, l. 51, Ajutise valitsuse istungi protokoll, 3.12.1918.

²⁰ Vt *Eesti ajalugu VI*, 48–49; Mati Graf, *Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused: ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini* (Tallinn, 1993), 272–291; Mati Graf, *Estonija i Rossija 1917–1991. Anatomija rasstavaniija* (Tallinn: Argo, 2007), 138–159.

²¹ Vt näiteks: Lea Leppik, “Keiss ja Laagus – kaks idealistist majandusmeest 20. sajandi alguse Tartus”, *Tuna* (2008), 2, 21–31.

õige mees sellele kohale, kuid sellist tulemust ei saanud 1918. aasta dramaatilistel lõpupäevadel keegi tõsiselt eeldada. Nagu ma olen püüdnud ka oma dissertatsioonis näidata, järgis Laidoner järjekindlalt demokraatia mängureegleid, sidudes oma positsiooni Asutava Kogu tahtega.²² Vene kodusõja kontekstis, mille üks osa oli laiemalt võttes ka Eesti Vabadussõda, oli see midagi üpris erakordset. Samas, pärast Balti *Landeswehri* löömist Võnnu all 1919. aasta juunis Laidoneri populaarsus kasvas ja tal võis olla piisavalt võimu, et seada reegleid ka poliitikutele, nii nagu oli sageli normiks teistes regioonides ja sõjavägedes. Sellegipoolest ei olnud läbirääkimiste alustamine bolševikega tema prioriteediks – ehkki ta hiljem ei olnud ka selle vastu, sest tegemist oli poliitilise, mitte sõjalise otsusega.

Kahjuks puudub meil ka Vabadussõja sotsiaaljalalugu.²³ Ühtegi sõda ei saa võita ainult kaevikutes, iga sõjavägi vajab mobiliseeritud ühiskonda toetamaks sõdureid nii majanduslikult kui ka moraalselt. Mil määral oli toonane, veel provintslik Eesti ühiskond tegelikult mobiliseeritud? Me teame ulatusliku streigiliikumise olemasolust, kuid vajame kindlasti vähem politiseeritud analüüsi tööliste suhtumise kohta sõtta, kui senistes, eriti nõukogudeaegsetes käsitlustes on antud.²⁴ Kas me teame, kui palju täpselt läks sõda maksma noorele majandusele ja kuidas sellest võlakoor-
mast sõdadevahelistel aastatel vabaneti?²⁵ Kuidas tajusid sõda ühiskonna eri osad? Kindral Aleksander Tõnisson meenutas hiljem, et kui ta külastas Tallinna 1918. aasta detsembri lõpul, meenutas pealinn sipelgapesa, kus paljud sõjaväeteenistuskõlbulikud mehed üritasid “höivatud” välja näha, samal ajal kui neid oleks vajatud rindel.²⁶ Nii et kes siis tegelikult võitlesid? Ja mis põhjustel? Patriootilisest entusiasmist või et lõpuks oma (põllu)maad saada? Et lihtsalt jätkata võitlemist pärast rohkem kui neli aastat kestnud sõda? Siiski, kui vaadata Eesti sõdurite käitumist sõja ajal, hakkab kõige enam silma üks asi: väike, ent siiski märgatav osa meestest keeldusid avalikult täitmast käsku, sest nad ei tahtnud sõdida Venemaa pinnal – fakt, millest vägede ülemjuhataja Laidoner oli teadlik juba oma

²² Brüggemann, *Die Gründung, passim*.

²³ Vt nt klassikalist uurimust: Jürgen Kocka, *Klassengesellschaft im Krieg. Deutsche Sozialgeschichte 1914–1918* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1973).

²⁴ Vt nõukogude ajaloo teaduse “viimast sõna”: *Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon (1917–1920)*, toim. Karl Siilivask, 2 kd (Tallinn: Eesti Raamat, 1977–1982).

²⁵ Esimesed vastused annab Jaak Valge, *Lahtirakendamine. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924* (Tallinn: Rahvusrhiiv, 2003).

²⁶ Aleksander Tõnisson, “Visked vabadussõja mälestustest”, *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, kd. 2, Vabadussõda 1918–1920* (Tallinn: Rahvaulikool, 1930), 21–63, eriti 27–28, 30.

1919. aasta jaanuari vasturünnaku algul.²⁷ Nad võisid olla vabalt nõukoguliku rahupropaganda mõju all, kuid kui me seda tavaarusaama kordame, ei tohiks me unustada, mida termin “nõukogude propaganda” võis paar aastat pärast revolutsiooni tegelikult tähendada. “Rahu” oli siiski võimas relv hoolimata kõigist ideoloogiateg. Kui mõned Eesti sõduritest, kes keeldusid võitlemast Punaarmeelega, võisid tunda vastumeelsust sõjida nendega, kellega oldi alles hiljuti seistud sakslaste vastu, siis võis olla ka neid, kes olid välja kujundanud teatava teadlikkuse Eesti iseseisvuse ruumilistest piiridest. Selgus selles küsimuses edendaks suuresti meie teadmisi Eesti identiteedi raamidest Vabadussõja ajal. Meil on järjekordne näide sellest, et ükski ajalooliste sündmuste kirjeldus ei saa olla “objektiivne” selle sõna puhtas mõttes. Ajaloolastena teame, et me oleme vaid *ex post* vaatlejad ning seetõttu saame me üksnes proovida oma enda “ajaloolisust” ja oma minevikuteadmisi unustada, et allikaid neid nende endi ajastust lähtuvalt mõista. Tegelikult ei saa me kunagi täpselt teada, miks reamees Mats või Jüri läks Pihkva ümbruse kaevikutest 1919. aasta suvel jooksu, sest ühte kindlat vastust polegi olemas.

Eesti iseseisvuse saavutamise lugu, nagu seda on seniajani kirjutatud, on narratiivina kindlasti ühekülgne, sest see on meeste lugu – veelgi enam, see on ka meeste poolt kirjutatud. Ma ei tahaks spekuloida, milline võiks olla naissoost uurija poolt kirja pandud sõja ajalugu, aga see rikastaks taas meie pilti, kuna loomulikult lisanduks siis sinna naiste vaade sõjale nii-võrd, kui-võrd allikad seda võimaldaksid. Igal juhul pole kahtlust, et ka meessoost ajaloolane peaks olema võimeline esitama sõda soo-uurimulikust perspektiivist lähtudes, tunnistades, et laiemalt võttes olid ka naised sõtta kaasatud.²⁸ Milline oli nende vaade sõltumatusele ja võitlusele? Kuidas kujutlesid nemad oma tulevikku? Kas on olemas näiteks mingi loogiline seos naiste sanitaarüksustes teenimise ning sõjajärgse naiste õiguste laiendamise debati vahel? Veelgi huvitavam kui lihtsalt sõja naisajalugu võiks olla vastamine küsimusele, kuidas aastad 1914–20 võisid olla aluseks soolisele rollijaotusele ühiskonnas järgnevatel aastakümnetel. Piisab vaid pilgust vapside (kui teatud mõttes maskuliinse poliitika kehastuse) pea-aegu võidukale võimuletulekule 1930. aastate algul, et mõista selle probleemi olulisust.

Tahaksin mainida veel ühte aspekti. Ühiskond, saades küpsemaks ja lõpuks iseseisvaks, muudab oma kuvandit. Kui me vaatame näiteks vene etnograafide populaarseid uurimusi 19. ja 20. sajandi vahetusest, nähakse

²⁷ *Eesti Vabadussõda*, I, 326–327.

²⁸ Vt Nowosadtko, *Krieg*, 221–230.

eestlasi üldiselt kui mõnevõrra lapsikute kommetega inimesi, kes tegelevad ainuüksi oma isikliku eluga nagu koloniseeritud rahvad teistel kontinentidel. Nad ei oma mingit sidet maskuliinsemate poliitika ja ühiskondliku elu sfääridega.²⁹ See pilt võis olla muutunud juba pärast 1905. aasta revolutsiooni, ent Eestist väljaspool (ja isegi Eestis) ei osanud keegi tõsimeelselt uskuda, et iseseisev riik võiks osutada edukaks.³⁰ Kuni võit muutis seda pilti täielikult. Ma kutsuksingi ajaloolasi – ning ka kunsti- ja meediaajaloolasi – üles uurima just nimelt neid muutusi võistlevates väärtustes ja teisenenud identiteedis.

Iseseisvus ei ole mitte ainult poliitilise staatuse muutumine, iga üksikisik oma kuuluvuse ja lojaalsusega pidi leidma oma igapäevase koha uutes poliitilistes tingimustes. Seega on meil vajaka mitte ainult Vabadussõja sotsiaalne ajalugu, vaid ka kultuuriline uurimus igapäevaelust nendel Eesti iseseisvuse pöördelistel aastatel. Kuidas sõda ja sellega kaasnenud rahvusriigi loomine muutis ühiskonda nii linnas kui maal? Kuidas muutusid tavapärased kommunikatsiooniviisid pärast eesti keele muutumist valitsevaks keeleks. Lisaks sellele pean ma Vene kodusõja uurijana väga huvipakkuvaks analüüsida aspekti, mida Sheila Fitzpatrick on nimetanud “vormivaks kogemuseks” (*formative experience*), mis pärineb revolutsiooni aastatest ja sõjast stalinismi eest.³¹ Ma arvan, et ka iseseisvate Balti riikide uurimises avaneksid uued perspektiivid, kui me lõpetaksime keskendumise nende äkksurmale 1940. aastal. Samuti saaks nende riikide arengu dünaamika rohkem nähtavaks, kui püüaksime sellega siduda ka riiklust kujundavaid aastaid 1917–20. Me võiksime alustada Eesti sõjaväe sotsiaalse portreega. Sõjaväeline organisatsioon 1920. aasta veebruaris erines olulisel määral 1918. aasta detsembri rohkem või vähem vabatahtlikest üksustest. Kas neid muutusi tuleb tõlgendada kui professionaliseerumist või hoopis patriootlikumaks muutumist? Kuidas sulandusid sõdurid noore vabariigi

²⁹ Vt Karsten Brüggemann, “Fremde im eigenen Imperium: Russische ethnographische Beschreibungen finnischer und baltischer Völker an der Ostsee im späten Zarenreich”, *Nation und Sprache in Nordosteuropa*, hrsg. von Konrad Maier, Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, 9 (ilmumas).

³⁰ Marko Lehti, *A Baltic League as a Construct of the New Europe. Envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the First World War*, European University Studies, Series III: History and Allied Studies, 817 (Frankfurt am Main: Lang, 1999), 163.

³¹ Sheila Fitzpatrick, “The Civil War as a Formative Experiment”, *Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution*, ed. by Abott Gleason, Peter Kenez, Richard Stites (Bloomington: Indiana University Press, 1985), 57–76; Sheila Fitzpatrick, “The Legacy of the Civil War”, *Party, State, and Society in the Russian Civil War. Explorations in Social History*, ed. by Diane P. Koenker, William G. Rosenberg, Ronald Grigor Suny (Bloomington: Indiana University Press, 1989), 385–398.

tsiviilellu? Arvestades asjaolu, et suur osa Eesti sõjaväelastest omandasid elukutse Vene armees, oleks ka huvitav uurida, kuidas tüüpilised Vene kombes mõjutasid Eesti sõdureid enne ja pärast 1917. aastat. Niisiis vajame me ennekõike sügavamat arusaamist sõja-aastatest – ja mitte niivõrd sõjategevuse käigust, vaid sotsiaalsetest ja kultuurilistest protsessidest.

Kui me tahame vaadata kaugemale sõjajärgsetesse aastatesse, ei tohi me kõrvale jätta Euroopa konteksti (ehkki see ei ole käesoleva artikli peamine teema). Kui Euroopa ajaloolastel palutaks selgitada, miks Balti riigid saavutasid oma iseseisvuse pärast Esimest maailmasõda, mainiksid nad esmajoonel Vene revolutsiooni ja Saksamaa kaotust sõjas. Seda ei saa keegi eitada, kuid mõelgem hetkeks siiski kontrafaktuaalselt: mis oleks saanud Baltimaade iseseisvusest, kui 1920. aastal poleks aset leidnud “ime Visla ääres”. Enamlaste võit Poolas oleks võinud suuresti mõjutada Balti riikide ja isegi Soome saatust. Ma tahan sellega öelda, et Balti riikide iseseisvumised ei olnud kindlasti regionaalsed sündmused, vaid tõesti Euroopa mastaabis protsess, nagu mõistis juba Laaman. Ent just selsamal põhjusel saaksime me suurt kasu võrdlevast projektist “Venemaa provintsidest iseseisvateks riikidest”, mis keskenduks iseseisvuse esimestele etappidele Euroopa maades Varssavist Helsingini. Euroopa muutuvad arusaamad “väiksusest”, mida Marko Lehti uuris kümmekond aastat tagasi, võiks olla sellise projekti lähtepunktiks.³²

Ent laiem Euroopa perspektiiv toob meid lõpuks veel ühe küsimuse juurde, mida võiks nimetada antropoloogiliseks, kuna see puudutab inimeskonna ajaloo üht püsivat elementi: vägivalda kasutusviisid, tähendused ja sfäärid. Vastavalt Jörg Baberowskile tekitasid revolutsioon ja sõda endistel Venemaa aladel, kus riigi autoriteet oli erakordselt nõrk, “tapaväljad”. Seda nähtust nimetab ta “riigikaugeteks vägivallaruumideks” (*staatsferne Gewalträume*).³³ Ent see, mis näib paika pidavat enamiku endise Venemaa alade kohta, mida olid laastanud aastaid brutaalne kodusõda ja võimu killustatus, on Balti piirkonna puhul küsitav. Pole kahtlust, et vägivald oli omaette osa nii Soome kodusõjast kui ka vabakorpuste ja teiste partisaaniliikumiste tegevusest nende sõdade erinevatel rinnetel, mis üldiselt ei olnud kitsalt ruumiliselt piiritletud ning puudutasid ka tsiviilelanikkonda. Samas aga suutsid Eesti võimud vähemalt pikemas perspektiivis selliseid “vägivallaruume” vältida, luues vähemasti tulevikunägemusena

³² Lehti, *A Baltic League*, 208–212.

³³ Jörg Baberowski, “Kriege in staatsfernen Räumen: Rußland und die Sowjetunion 1905–1950”, *Formen des Krieges. Von der Antike bis zur Gegenwart*, ed. by Dietrich Beyrau, Michael Hochgeschwader, Dieter Langewiesche (Paderborn: Schöningh, 2007), 291–309.

täpselt vastupidist (nii nagu mõnes mõttes Stalini “sotsialism ühel maal” kümme aastat hiljem). Niisiis esitasid etnilisel ja demokraatlikul pinnal toimunud integreerivad revolutsioonid Soomes, Eestis ja hiljem ka Lätis ja Leedus sellise tulevikuvisioni, mis suutis lokaliseerida vägivaldsed liialdused ja tekitada konstruktiivsed raamid, mis viisid destruktivse arengu miinimumini, seda vähemalt võrreldes teiste regioonidega. Võibolla see on veel üks osa vastusest küsimusele, miks ikkagi Balti riikide iseseisvus pärast revolutsioonilisi sõdasid teoks sai.

Kahjuks kehtib see väide vaid positiivse “kujundava kogemuse” kohta, mille Vabadussõda andis Eestile ja ta naabritele. On aeg pöörata pilk ka sellele, kui palju läks võit maksma ühiskonnale tervikuna ja mitte ainult inimkaotustena. See võit saavutati sõjas, mis tutvustas eriti nooremale põlvkonnale vägivalda avaldumise vorme. Sõja sotsiaalse pärandi lugu ootab jätkuvalt uurijat.

Moodne sõjaajalugu ulatub kaugemale strateegiaekspertide, ballistikaasjatundjate ja relvaimetlejate maailmast. Ühe totaalse ajaloo (*histoire totale*) vormina seab ta oma eesmärgiks erinevate minevikus toimunud protsesside laiema mõistmise. Ehkki vastavalt klassikaliseks muutunud Rainer Wohlfeili definitsioonile seisab selle uurimisvaldkonna keskmes sõdur kõigi oma elusfääridega (*in all seinen Lebensbereichen*), puutub see kokku peaaegu kõigi teiste moodsa ühiskonnaajaloo aspektidega.³⁴ Eriti Saksamaal on uutel lähenemistel ja uutel arusaamadatel “omaenda” sõjaajaloost olnud viimastel aastatel suur mõju ühiskonna enesepildile. Samamoodi võiks praegune ajaloopoliitika Eestis kasu saada moodsatest teaduslikest käsitlustest Vabadussõja kohta. Diskussioon sõja pärandi üle iseseisvale vabariigile võiks osutada eriti tähtsaks ajal, mil Eesti valitsus ehitab riigi keskväljakule Vabaduse Risti, mis viitab selle konkreetse sõja militaarsetele autasule. Tõsi, mitte keegi ei saa keelata Eesti ühiskonnale õigust püstitada monumente, mis sümboliseerivad positiivset minevikupilti, või rajada mälestusmärke neile, kes on maale midagi head teinud. Ent selle konkreetse sümboli probleemiks on, et me ei saa mõelda sõjakangelaslikkusest, ilma et me identifitseeriks oma vaenlasi ja legitimeeriks vägi-valda. Ja ma ei arva, et see on asi, mida Eesti kõige enam vajaks. Seega – see sõjamonument mitte ainult ei kujuta endast erakordselt vanamoelist sümbolit (eriti autori kui sakslase vaatepunktist), vaid seda on ka üsna lihtne tõlgendada viisil (mitte üksnes väljaspool Eestit), kuidas see pole mõel-

³⁴ Nowosadtko, *Krieg*, 16–17, tsiteerib: Rainer Wohlfeil, “Wehr-, Kriegs- oder Militärgeschichte”, *Geschichte und Militärgeschichte*, hrsg. von Ursula von Gersdorff (Frankfurt am Main: Bernard und Graefe, 1974), 165–175.

dud – riigi poolt sponsoreeritud “vägivalla ruumina” Vabaduse väljakul. Ehkki Elmo Nüganeni mõne aasta taguse filmi “Nimed marmortahvilil” traileris kasutatud pateetiline loosung “vabadusel on oma hind” oli kahtlemata kooskõlas 20. sajandi jooksul domineerinud maailmavaatega, näib isamaa nimel elu ohverdamise eetos olevat vastuolus tuleviku rahvusülestest väljakutsetega, mis kindlasti vajaksid ühendavamat sümboolikat.

ABSTRACT: Historical science and the Estonian War of Independence: looking for a new research agenda

“Wars of Independence” are likely to become legendary over time or even from their very start. In shaping the contours of this victory, especially in the case of so-called “small” nations, politicians, ideologists, teachers and even professional historians do their best to draw an almost pure picture of heroic suffering and everlasting glory. No doubt, a victorious “War of Independence” serves as an ideal foundational myth for a young nation-state, for it provides the nation with a narrative of common history and a constructive vision for the future. The aim of this essay is to ask what we actually know about the Estonian War of Independence ninety years after its beginning in November 1918, for national narratives, as important as they might be for any “nation”, most often are too simple to be true in terms of a scholarly approach to history.

First of all, we have no social history of the war years, though no war can be won in the trenches alone. We know something about the main battles, and we have an idea about the political path to independent statehood. But we don't know what kind of social processes took place during this formative period of the Estonian state and how the society was mobilized for the military effort. Moreover, we have no idea of the changes in terms of identity of ordinary people that might have occurred during this period. Thus we need a broader analysis concerning the question of iconographic and semantic representations of the new political system in the media. There is still no gender-oriented approach to these events, for historiography does not cover the female reception of the war. One might also try to compare these social processes in Estonia with the formative years in neighboring countries. Finally, we have to ask about the negative heritage the war presented to post-war society, not only in terms of human

losses. How did the soldiers and invalids integrate into the civil society after the war years, from 1914–1920? What did it mean for the country that a whole generation of young men were introduced to violence as a solution in social practice?

KARSTEN BRÜGGEMANN (b. 1965) is Professor in Estonian and General History at the Institute of History, University of Tallinn.